

Knygotyra
2021, vol. 76, pp. 93–113

ISSN 0204–2061 eISSN 2345–0053
DOI: <https://doi.org/10.15388/Knygotyra.2021.76.77>

WILHELMO ANDRĖJAUS RHENIAUS (1753–1833) ŠVIEČIAMOJI VEIKLA KLAIPĖDOJE IR PIRMIEJI LIETUVIŠKI ANGLŲ RELIGINĖS LITERATŪROS VERTIMAI

Inga Strungytė-Liugienė

Lietuvių kalbos instituto
Raštijos paveldo tyrimų centras
P. Vileišio g. 5, LT-10308 Vilnius, Lietuva
El. paštas inga.strungyte@ki.lt

Santrauka. *Tarptautinė tarpkonfesinė organizacija Religinų raštų draugija (angl. Religious Tract Society) Londone XIX a. pirmojoje pusėje suteikė finansinę paramą religinių knygų leidybai Prūsijos Karalystės gyventojų gimtosiomis kalbomis: vokiečių, lenkų, sorbų ir lietuvių. Mažų knygelių vertimais į lietuvių kalbą, jų leidybos ir platinimo reikalais rūpinosi Prūsijos religinių raštų draugijos (angl. Prussian Religious Tract Society) filialas, įsteigtas svarbiame to meto prekybos mieste Klaipėdoje. Klaipėdos filiale darbavosi Bachmano dvaro inspektorius, Moravijos judėjimo sekėjas, surinkimų vadovas Wilhelmas Andrėjus Rhenius (Wilhelm Andreas Rhenius, 1753–1833). Šiame straipsnyje siekiama atskleisti draugijos nario Rheniaus ryšius su tarptautine Londono organizacija, jo dalyvavimą šviečiamojame veikloje Klaipėdoje. Taip pat aptariami Londono Religinų raštų draugijos globojami religinės anglų literatūros lietuviški vertimai, tarp kurių – anoniminė nedidelės apimties knygelė „Graudėnimo Balsas“ (1818), išleista Prūsijos Lietuvoje, Tilžėje 4 000 egzempliorių tiražu, ir britų autoriaus,*

Received: 2020 09 30. Accepted: 2021 04 09

Copyright © 2021 Inga Strungytė-Liugienė. Published by Vilnius University Press. This is an Open Access journal distributed under the terms of the Creative Commons Attribution Licence, which permits unrestricted use, distribution, and reproduction in any medium, provided the original author and source are credited.

Bristolio Šventojo Jokūbo bažnyčios kunigo Thomo Tregennos Biddulpho (Thomas Tregenna Biddulph, 1763–1838) pamokslų rinkinėlis „Szešolika trumpi Kalbesei“ (1820, Tilžė).

Reikšminiai žodžiai: *Religinių raštų draugija Klaipėdoje, Religinių raštų draugija Londone, Wilhelmas Andrėjus Rhenius, Robertas Pinkertonas, anglų religinė literatūra, vertimai, surinkimininkai, Moravijos Bažnyčia, Klaipėda XIX amžiuje.*

Educational Activities of Wilhelm Andreas Rhenius (1753–1833) in Klaipėda and the First Lithuanian Translations of English Religious Literature

Summary. *In the first half of the 19th century, the international interdenominational organization the Religious Tract Society in London provided financial support for the publication of religious books in the native languages of the people of the Kingdom of Prussia: German, Polish, Sorbian and Lithuanian. The branch of the Prussian Religious Tract Society established in Klaipėda, an important trading city of the time, took care of the translations of short books into Lithuanian along with their publishing and distribution. Wilhelm Andreas Rhenius (1753–1833), the inspector of the Bachman’s estate, the follower of the Moravian movement, who managed compilations, worked for the Klaipėda branch. This article aims to reveal the ties of Rhenius, the member of the Society, with the international organization in London, and his participation in educational activities in Klaipėda. Lithuanian translations of religious English texts patronized by the Religious Tract Society in London are also discussed, including an anonymous small volume book, The Warning Voice (Graudėnimo Balsas, 1818), published in Tilsit, the Prussian Lithuania, in 4,000 copies, and the collected sermons Sixteen Short Sermons (Szešolika trumpi Kalbesei, 1820, Tilsit) by the British author Thomas Tregenna Biddulph (1763–1838), the minister of St. James’s Church in Bristol.*

Keywords: *the Religious Tract Society in Klaipėda, the Religious Tract Society in London, Wilhelm Andreas Rhenius, Robert Pinkerton, English religious literature, translations, surinkimininkai, the Moravian Church, Klaipėda in the 19th century.*

Tarpkonfesinė protestantų organizacija Religinių raštų draugija (angl. *Religious Tract Society*) savo veiklą pradėjo 1799-aisiais Londone. Pradžioje draugija savo veiklą nukreipė į žemesnį visuomenės sluoksnį – anglų

kalba leido religinio turinio įvairių autorių – to meto, baroko bei Apšvietos epochų paprastai nedidelės apimties knygeles Didžiojoje Britanijoje. Londono draugija sugrįžo prie puritono Johno Bunyano (John Bunyan, 1628–1688), Halės pietisto Karlo Heinricho von Bogatzkio (Karl Heinrich von Bogatzky, 1690–1774) kūrinių leidybos. Didelę sėkmę ir populiarumą pelnė anglikonų kunigo Legho Richmondo (Legh Richmond, 1772–1827) kūryba, ypač autentiškais faktais paremtas, atsiminimų žanro kūrinys „The Dairyman’s Daughter“, davęs pradžią anglų vaikų literatūrai¹.

Organizacijos pagrindinė misija buvo stiprinti ir skleisti krikščionybę tarp žemiausio visuomenės sluoksnio (angl. *working class*), šviesti ir kelti šio luomo raštingumo lygį. Knygos tapo paklausios tuo metu sparčiai Didžiojoje Britanijoje plėtojantis sekmadieninių mokyklų (angl. *Sunday schools*) tinklui. Kiek vėliau draugija tapo tarptautinė ir filantropiniais pagrindais rėmė ir globojo anglų religinės literatūros vertimus, jų leidybos ir platinimo darbus Europoje, Šiaurės Amerikoje ir Azijoje².

Londono Religinių raštų draugijos padalinys Prūsijos religinių raštų draugija (angl. *Prussian Religious Tract Society*) buvo įkurta Roberto Pinkertono (Robert Pinkerton, 1780–1859) – įvairiapusės asmenybės, Londono Religinių raštų draugijos agento, škotų misionieriaus, lingvisto ir vertėjo pastangomis 1814 metais Berlyne. Draugijos veiklą legalizavo pats Prūsijos karalius Friedrichas Vilhelmas III, suteikęs privilegiją draugijos nariams nemokamai naudotis pašto paslaugomis kartą per ketvirtį siunčiamai korespondencijai ir siuntiniams³. Prūsijos Religinių raštų draugija turėjo savo pirmuosius filialus (angl. *Branch Societies*) šiuose Prūsijos Karalystės miestuose: Greifswalde, Görlitze, Magdeburge, Kösline (dabar Košalinas, Lenkija). Manoma, kad filia-

- 1 Legho Richmondo kūryba turinio ir formos požiūriu analizuota šiuose darbuose: HAMILTON, Cynthia S. Spreading the Word: The American Tract Society, „The Dairyman’s Daughter“, and Mass Publishing. *Book History*, 2011, vol. 14, p. 25–57; ROBERTS, Kyle B. Locating Popular Religion in the Evangelical Tract: The Roots and Routes of „The Dairyman’s Daughter“. *Early American Studies*, 2006, vol. 4, Nr. 1, p. 233–270.
- 2 Apie draugijos istoriją: [JONES, William]. *The jubilee memorial of the Religious Tract Society: containing a record of its origin, proceedings, and results, A. D. 1799 to A. D. 1849*. By William Jones, corresponding secretary. London: The Religious Tract Society. 1850; FYFE, Aileen. A short history of the Religious Tract Society. In BUTTS, Dennis, GARRETT, Pat (eds.). *From the Dairyman’s Daughter to Worrals of the WAAF: the Religious Tract Society, Lutterworth Press and Children’s Literature*. Cambridge: Lutterworth Press, 2006, p. 13–35. Išsami studija apie Londono Religinių raštų draugijos veiklos pobūdį Karalienės Viktorijos epochoje: FYFE, Aileen. *Science and Salvations: Evangelical Popular Science Publishing in Victorian Britain*. Chicago and London: The University of Chicago Press, 2004.
- 3 [JONES, William]. *The jubilee memorial of the Religious Tract Society*, p. 352–353.

las buvo įsteigtas ir Klaipėdoje⁴, kurią daugelį Europos šalių apkeliavęs britų agentas Pinkertonas vadino to meto *klestinčiu prekybos miestu* (angl. *flourishing commercial town*). Prūsijos Religinių raštų draugijoje dalyvavo įvairių konfesijų atstovai. Greta evangelikų liuteronų į veiklą buvo įsilieję ir Moravijos Bažnyčios (vok. *Herrnhuter Brüdergemeine*, angl. *Moravian Church, Moravian Movement*) nariai. Centrinės būstinės Berlyne sekretoriumi buvo paskirtas šiai kongregacijai atstovaujantis Samuelis Elsneris (Samuel Elsner, 1778–1856). Klaipėdos filiale darbavosi Bachmano dvaro prie Klaipėdos inspektorius, surinkimų vadovas (*sakytojas*), Moravijos judėjimo sekėjas Wilhelmas Andrėjus Rhenius. Apie Bachmano dvaro inspektorių Rhenių nemažai biografinių faktų, gyvenimo ir veiklos duomenų surinkęs Johannas Sembritzkis (1856–1919) ir paskelbęs leidinyje „Geschichte des Kreises Memel“ (Memel, 1918)⁵, tačiau Rheniaus dalyvavimas krikščioniškų draugijų veikloje Klaipėdoje, ryšiai su tarptautinėmis, tarpkonfesinėmis ir filantropinėmis Londono organizacijomis iki šiol nebuvo nušviesti. Šiame straipsnyje aptariami Rheniaus šviečiamosios veiklos aspektai, papildyti naujais, lig šiol neskelbtais faktais. Taip pat siekiama atskleisti iki 1820 metų paskelbtus anglų religinės literatūros lietuviškus vertimus, kuriems finansinę paramą teikė Londono Religinių raštų draugija.

MORAVIJOS BAŽNYČIOS SEKĖJAS WILHELMAS ARNDRĖJUS RHENIUS. JO GYVENIMAS IR VEIKLA KRIKŠČIONIŠKOSE ORGANIZACIJOSE KLAIPĖDOJE

Wilhelmus Arndrėjus Rhenius (Wilhelm Andreas Rhenius) gimė 1753 m. lapkričio 14 d. Marienverderyje, mirė 1833 m. balandžio 3 d. Bachmano dvare, prie Klaipėdos. Jis turėjo gerą išsilavinimą, lankėsi Amerikoje, vienus

- 4 *Proceedings of the first twenty years of the Religious Tract Society; Being a compendium of its reports, and extracts from the appendices.* [...] London: printed for the Society by Benjamin Bensley, [...]. 1820, p. 374. Reiktų pasakyti, kad iki šiol į tyrėjų akiratį nebuvo patekusi XIX a. antrajame dešimtmetyje Klaipėdoje veikusi Religinių raštų draugija. Labiau domėtasi už Prūsijos Lietuvos ribų, Barmene ir Hamburge, veikusiomis religinių raštų platinimo draugijomis, kurios XIX a. antroje pusėje leido protestantų religinius raštus lietuvių kalba. KAUNAS, Domas. *Mažosios Lietuvos knyga: lietuviškos knygos raida 1547–1940*. Vilnius: Baltos lankos, 1996, p. 232–233.
- 5 [SEMBRITZKI, Johannes]. *Geschichte des Kreises Memel: Festgabe zum Andenken an die 34 jährige Verwaltung des Kreises durch Geheimen Reg.* – Rath Cranz. Im Auftrage des Kreisausschusses verfaßt von Johannes Sembritzki, Memel 1918. Jm Verlage von Robert Schmidts Buchhandlung [...]. Cituojant veikalą remtasi vertimu į lietuvių kalbą: ZEMBRICKIS, Johanas. *Klaipėdos apskrities istorija*, t. 3. Vertė Romas Adomavičius. Klaipėda: Libra Melensis, 2011.

metus praleido Surinamyje (1773–1774). Apie 1777 m. atvyko į Steinortą (dabar Sztynort, Lenkija), kur ėjo kanceliarijos inspektoriaus pareigas grafo Ernsto Ahasveraus Heinricho Lehndorffo (Ernst Ahasverus Heinrich Lehndorff, 1727–1811) dvare. Apie 1790 m. Rhenius vedė karininko von Gohro⁶ našlę Louisą Dorotheą von Meerscheidt-Hüllessem (1765–1823). Nuo 1791 m. tapo Bachmano dvaro inspektoriumi (vok. *Wirtschaftsinspektor*), tvarkė su ūkiu susijusius reikalus. Dvarą tuo metu valdė Ursula Sophie von Meerscheidt-Hüllessem. Būdama 59 metų dvarininkė von Meerscheidt-Hüllessem ištekėjo už Peterio Johanno Ernsto von Göse'ės. Geranoriškų paskatų vedamas Rhenius Bachmano dvare bendru sutarimu su dvaro savininke siekė įkurti švietimo įstaigą – krikščionių berniukų prieglaudą, kurioje vaikai būtų ugdomi Moravijos judėjimo (*hernhuterių*) religinio auklėjimo principais. Šis jo sumanymas įvėlė jį į painią keletą metų trukusią istoriją dėl dvaro palikimo⁷. Rheniaus noras buvo išpildytas po jo mirties. Prieglauda (Göse'ės Bachmane įstaiga, vok. *Göse Bachmannsche Stiftung*) buvo įkurta dvaro teritorijoje naujai pastatytame name 1847 metais⁸.

Rhenius globojo anksti mirusio brolio Otto Gottliebo Nikolajaus Rheniaus sūnų Karlą Gottliebą Ewaldą Rhenių (Karl Gottlieb Ewald Rhenius, 1790–1838), vieną ryškiausių XIX amžiaus vokiečių misionierių, pasižymėjusių pietų Indijoje⁹, būsimą tamilų kalbos gramatikos autorių. K. Rhenius jaunystę leido Klaipėdoje. Čia jis gyveno nuo 1807 iki 1811 m., teologijos studijų Berlyne¹⁰. Esą apsisprendimą įsitraukti į misionierišką veiklą lėmė dėdės Rheniaus pažiūros ir kryptingas jaunojo sūnėno dvasinis rengimas. „Tikras patarėjas ir draugas“ (angl. *ready counsellor and friend*) – tokį dėdę prisiminė sūnėnas praėjus daugeliui metų. Autobiografiniame pasakojime iš K. Rheniaus jaunystės išskyla prisiminimai iš dėdės namų, biblioteka¹¹, jo dėmesį patraukusios knygos apie

6 Vardas nenustatytas.

7 ZEMBRICKIS, Johanas. *Klaipėdos apskrities istorija*, t. 3, p. 236–239.

8 Ten pat, p. 239.

9 Karlas Rhenius 1810 metais Berlyne lankė seminara, kuriame buvo ruošiami misionieriams jaunuoliai. Seminarui vadovavo jo steigėjas Johannesas Jänickė (Johannes Jänicke, 1748–1827), Moravijos Bažnyčios pamokslininkas. Rheniaus sūnėnas Vokietijos bažnyčios istorijos tyrėjų laikomas vienu ryškiausių Jänickės mokinių, palikęs didelį indėlį tarptautinėje Indijos misijų veikloje.

10 K. Rheniaus ir W. Rheniaus giminystės ryšiai, K. Rheniaus dalyvavimas misijose buvo žinomi ir Viliui Gaigalaičiui. [GAIGALAITIS, Vilius]. *Evangeliški Surinkimai Lietuvoje. Ištyrinėjimai apie jų Pradžią, Augimą bey dabartinį Buvį. Sutaisë Kunigas Dr. W. Gaigalatis*. Priekulė, 1905, p. 40–41.

11 Rhenius knygų asmeninei bibliotekai galėjo įsigyti ir išankstinės prenumeratos būdu. Jo pavardė nurodyta Christiano Gottliebo Frohbergo knygos *Briefe über Herrnbut und die*

protestantų misijas į tolimus kraštus, kurias parašė Moravijos judėjimo autoriai. Pasirinkus misionieriaus kelią ir K. Rheniui išvykus į Indiją (1814), ryšys nenutrūko. Nuoširdus bendravimas truko iki paskutinio dėdės Rheniaus atodūsiu. Nei sloginanti senatvė, nei drebančios rankos nesutrukdė siųsti laiškų sūnėnui ir domėtis jo darbais tolimoje Indijoje¹².

Wilhelmas Rhenius buvo įsitraukęs į tuo metu smarkiai regionuose besiplečiantį religinio atgimimo, dvasinio prabudimo sąjūdį – surinkimininkų judėjimą, į kurį būrėsi vokiečių ir ypač lietuvių tautybės žmonės¹³. Reiktų pastebėti, kad surinkimininkų judėjimas buvo savitas XIX amžiaus protestantiškos aplinkos reiškiny. Judėjimas formavosi ne kaip akademinis ar Evangelikų liuteronų Bažnyčios inspiruojamas sąjūdis, o pasireiškė žemesnio visuomenės sluoksnio religiniu entuziazmu. Rhenius kaip surinkimų vadovas paminėtas 1823 m. birželio 10 d. Karaliaučiaus konsistorijos ataskaitoje apie Karaliaučiaus ir Gumbinės apygardose už Bažnyčios ribų veikusias religines draugijas (tiesa, tvirtinama su tam tikra abejone), kur informuojama, kokie žmonės renkasi Labguvos inspekcijoje Laukiškoje per susibūrimus už Bažnyčios ribų. Čia pažymima, kad Rheniaus organizuojamose pamaldose dalyviai išvien buvę lietuviai. Esą jų daugėja, ypač įsitraukiant moterims.

Vyrai iš žemesnės liaudies klasės, kurie save laiko dvasios įkvėptais ir esą geriausiai supranta Šv. Raštą. Jie keliauja iš vienos parapijos į kitą. Inspektorius *Rhenius*, iš Bachmano, Klaipėdos apskrities tikriausiai yra vyriausiasis jų vadovas. Instrukcijas jis gauna iš Anglijos, tačiau šios žinios nėra patikimos. Pasakojama netgi, kad keletas evangelikų kunigų iš Gumbinės departamento palaiko (globoja, remia) maldininkus.¹⁴

evangelische Brüdergemeine [1796] išankstinių prenumeratorių sąrašė: *Rhenius, Wirtschaftsinspektor in Litthauen in Preussen*.

- 12 [RHENIUS, Carl Gottlieb Ewald]. Memoir of the rev. C. T. E. Rhenius, comprising extracts from his journal and correspondence, with details of missionary proceedings in South India. By his son. London: James Nisbet and Co. Berners street; and John Johnstone. Edinburgh, 1841, p. 1–6.
- 13 Istorikas Darius Barasa, tyręs Prūsijos Lietuvos surinkimininkų masiškumą ir išplitimą, nustatė, kad XIX a. trečiajame dešimtmetyje surinkimų dalyviai maldininkai sudarė 2–4 proc. vietos gyventojų, vadinasi, judėjimas buvo pradiniam etape ir ėmė plėstis vėlesniais metais ir dešimtmečiais. BARASA, Darius. Maldininkai Prūsijos Lietuvoje: masiškumas, išplitimas ir įvaizdis XIX a. 3 dešimtmetyje. *Senoji Lietuvos literatūra. Pietizmo idėjos ir surinkimininkų raštija Prūsijos Lietuvoje*, 2018, Nr. 46, p. 140–169.
- 14 Dokumento perrašas, faksimilė ir vertimas į lietuvių kalbą: BARASA, Darius. Karaliaučiaus konsistorijos ataskaita apie Karaliaučiaus ir Gumbinės apygardose už Bažnyčios ribų veikusias religines draugijas (1823). *Senoji Lietuvos literatūra. Pietizmo idėjos ir surinkimininkų raštija Prūsijos Lietuvoje*, 2018, Nr. 46, p. 308.

Iš šio pranešimo galima spręsti, kad Konsistoriją buvo pasiekusios nuogirdos apie Rheniaus ryšius su Anglija, tačiau informacijos pranešėjas neturėjo jokių patikimų žinių apie Londono Religinų raštų draugijos filialą Klaipėdoje ir jos veiklos pobūdį. Surinkimai, į kuriuos susiburdavo iki 200 žmonių, vykę ir Bachmano dvare. Namines pamaldas pas Rhenių laikė ir Friedrichas Grenzas, zalcburgietis, gerai žinomas to meto surinkimų vadovas¹⁵, turėjęs palaikymą ir pritarimą tarp vietos kunigų (pavyzdžiui, Natanelio Frydricho Ostermejerio; apie jį žr. toliau).

1823 m. pavasarį kelionės iš Prūsijos į Paryžių metu viešnagėn į Klaipėdą atvyko Johnas Patersonas (John Paterson, 1776–1855), škotų kilmės misionierius, Londono misijų draugijos sekretorius. Patersonas susitiko su Rheniumi, kuris tuo metu jau buvo sulaukęs garbaus amžiaus. Rhenius Patersonui papasakojo apie didžiulį religinį atgimimą tarp čionykščių gyventojų lietuvių. Patersonas pažymėjo, kad Rhenius liko ištikimas ir dosnus Moravijos Bažnyčiai. Esą neturėdamas palikuonių¹⁶ Bažnyčiai paaukojo savo santaupas:

As I had never been in Memel before, we spent a couple of days in this town. I had some knowledge of old Mr. Rhenius, the uncle of the well-known missionary of that name. We called on this good man, and by him were introduced to some other good people in this place. He gave us much interesting information about a great religious awakening which had taken place in Lithuania, among the peasants especially, and was progressing among them. This was greatly aided by circulation of the Scriptures in their own native language. Good Mr. Rhenius had been possessed of considerable property, but having no children he had given it all away to the Moravian Brethren, and left himself scarcely enough for this subsistence. In this he had not acted wisely, as it prevented him from doing good otherwise while he was living. On the whole, we were much pleased with our visit to this town.¹⁷

15 ZEMBRICKIS, Johanas. *Klaipėdos apskrities istorija*, t. 3, p. 245.

16 Sembritzkis bažnytinėse knygosė radęs informacijos, kad Rheniaus žmona Louisa pagimdė du vaikus: Sophiją Barbarą Caroliną, pakrikštytą 1791 m. rugpjūčio 5 dieną (gimimo data nenurodyta), ir Carlą Johanną Wilhelmą, gimusį 1799 m. gegužės 24 dieną ir pakrikštytą tų pačių metų birželio 2 dieną. Kaip susiklostė tolesnis vaikų likimas, nežinoma. ZEMBRICKIS, Johanas. *Klaipėda XIX amžiuje. Klaipėdos istorija*, t. 2. Vertė Romas Adomavičius ir Birutė Pamparienė-Rickenberg. Klaipėda: Libra Memelensis, 2004, p. 176.

17 [PATERSON, John]. *The Book for every land: Reminiscences of labour and adventure in the Work of Bible Circulation in the North of Europe and in Russia*. By the late John Paterson, D. D. edited, with a prefatory memoir, by William Lindsay Alexander, D. D., F. S. A. S. London: John Snow, 35, Paternoster row. 1858, p. 373.

(*Vertimas*) Kadangi aš niekada nebuvau buvęs Klaipėdoje, mes praleidome porą dienų tame mieste. Aš šiek tiek pažinojau senąjį p. Rhenių, tą pačią pavardę turinčio gerai žinomo misionieriaus dėdę. Mes kreipėmės į šį gerą žmogų ir jis supažindino mus su kitais geros valios žmonėmis toje vietovėje. Jis suteikė mums daug įdomių žinių apie didelį religinį prabudimą, įvykusį Lietuvoje ir tebesiplečiantį, ypač tarp valstiečių. Prie to smarkiai prisidėjo Biblijos išplatınimas jų gimtąja kalba. Gerasis p. Rhenius turėjęs nemažai turto, tačiau būdamas bevaikis atidavė viską Moravijos Bažnyčiai ir vos ne vos išteko pragyvenimui. Taigi jis nesielgė išmintingai, nes tai neleido jam gyvenime siekti gėrio kitais būdais. Tačiau apskritai mes buvome patenkinti apsilankę šiame mieste.

Bachmano dvaro inspektorius dirbo Biblijos draugijos Klaipėdoje (angl. *Bible Society in Memel*, vok. *Bibelgesellschaft*) „korespondentu“, jam buvo patikėta rūpintis 1816 metais Karaliaučiuje išleistos lietuviškos Biblijos sklaidos ir realizavimo darbais. Jis palaikė ryšius su Karaliaučiaus Biblijos draugijos nariu, Brolių asociacijos Karaliaučiuje (vok. *Brüder-Societät*) vadovu, Moravijos Bažnyčios pamokslininku Christianu Friedrichu Cunowu (1751–1829)¹⁸. Jo nurodymu platino lietuvišką Bibliją¹⁹. Rhenius siūsdavo korespondenciją britų agentui Pinkertonui, jį informuodavo, kaip klostosi vokiškos ir iš Karaliaučiaus atvežtos lietuviškos Biblijos platinimo reikalai. Su Pinkertonu buvo susitikęs 1818 m. vasarą Klaipėdoje. Pinkertonas 1818 m. liepos 13 dienos laiške rašė, kad atvykęs į uostamiestį pastebėjo geranoriškus Biblijos draugijos tikslus, tačiau čia pat nusistebėdamas pridūrė, kad draugijos tikslai mieste buvo menkai kam žinomi, nepaisant to, kad miestas buvo pilnas gyvybės. Toliau jis rašo, kad jam sunku bus išsiskirti su Klaipėda neįdėjus reikiamų pastangų tam, kad būtų išjudintas Biblijos draugijos suformavimo klausimas.

18 Cunowas kartu su Karaliaučiaus teologijos profesoriumi Martynu Liudviku Rėza, Prūsijos evangelikų liuteronų Bažnyčios generaliniu superintendentu Ludwigu Ernstu Borowskiu, Karaliaučiaus universiteto rytų kalbų profesoriumi Samueliu Gottliebu Waldu ir Carlu Augustu Wilhelmu Werneriu, kuris Karaliaučiuje Lyvenikės bažnyčioje ėjo arkidiakono pareigas, sudarė Karaliaučiaus Biblijos draugijos branduolį. Draugijos tikslas – organizuoti naujos redakcijos lietuviškos Biblijos leidimą, redaguoti Biblijos tekstus, susirašinėti su Didžiosios Britanijos ir užsienio šalių Biblijos draugija, kuri jai teikė paramą, palaikyti nuolatinius ryšius su Londonu, britiškąją draugiją informuoti, kaip klostosi leidybos reikalai. Plačiau apie Cunowo veiklą: STRUNGYTĖ-LIUGIENĖ, Inga. Martyno Liudviko Rėzos lietuviška Biblija (1816) – Evangelikų liuteronų ir Moravijos bažnyčių solidarumo liudijimas. *Knygotyra*, 2018, t. 71, p. 197–209.

19 [RHENIUS, Wilhelm Andreas]. From W. A. Rhenius Esq. Bachmann, near Memel, June 10, 1816. *Summary account of the proceedings of the British & Foreign Bible Society; and of the beneficial effects which have resulted from its institution*. By the committee of the Society. London: printed by Tilling and Hughes, Grosvenor-row, Chelsea [...]. 1816, p. 181.

On my arrival, I found, that the benevolent cause of the Bible Society was but little known in this place. But, on seeing the harbour full of ships, and the streets crowded with trading people, I was not willing to leave the place without making a trial of what could be done for bringing about the formation of a Bible Society in Memel also. – Accompanied by Mr. Rhenius, of Bachmann, I paid a visit to several respectable persons among the clergy and laity, to whom I recommended the cause, and intreated them to unite their efforts, in order to promote a more general circulation of the Sacred Writings in the town and surrounding country; and the encouragement I received induces me to believe, that a Bible Society will be formed.²⁰

(Vertimas) Atvykęs supratau, kad geranoriški Biblijos draugijos tikslai buvo, bet jie tik menkai tebuvo žinomi šioje vietovėje. Tačiau pamatęs uostą, pilną laivų, ir gatves, knibždančias prekiautojų, nenorėjau išvykti nepabandęs to, kas įmanoma, kad ir Klaipėdoje būtų sudaryta Biblijos draugija. Lydimas p[ono] Rheniaus iš Bachmano, aplankiau kelis garbingus asmenis, dvasininkus ir pasauliečius, kuriems papasakojau apie šį tikslą ir paprašiau jų sutelkti pastangas, kad Šventasis Raštas pasiektų daugiau miesto ir jo apylinkių gyventojų; bendrai gautas patikinimas ir palaikymas, kurio sulaukiau, skatina mane tikėti, kad Biblijos draugija bus suburta.

Wilhelmas Thilo Prūsijos Biblijos draugijos istorijai nušviesti skirtame darbe „Geschichte der Preussischen Haupt-Bibelgesellschaft in ihrem ersten Halbjahrhundert 1814–1864“ (1864) nurodęs, kad Biblijos draugija Klaipėdoje buvo įsteigta 1822 metais²¹. Galima samprotauti, kad draugijos veiklos užuomazgos uostamiestyje buvo gerokai ankstesnės. Rhenius draugijoje darbavosi kaip „korespondentas“ jau 1816 metais. Tokią mintį perša jo korespondencija, siūsta Didžiosios Britanijos ir užsienio šalių Biblijos draugijai 1816 metais, kurioje jis dalijasi naujienomis, kaip vyksta Biblijos platinimas krašte. Taip pat ir po dvejų metų (1818-aisiais vasarą) įvykęs minėtasis Pinkertono vizitas Klaipėdoje. Šio vizito metu Pinkertonas atvykęs į uostamiestį išryškino draugijos problemą – esą Šventojo Rašto platinimas tiek Klaipėdos mieste, tiek jo apylinkėse yra nepakankamai aktyvus, jaučiama veiklių narių stoka. Po šio vizito Biblijos draugijos reikalai gerokai pasistūmėjo. Draugija buvo suformuota

20 *The fifteenth report of the British & Foreign Bible Society*; 1819. With an appendix, containing extracts of correspondence [...]. London: printed by Tilling and Hughes, Grosvenor-Row, Cheslea, [...], p. 56.

21 [THILO, Wilhelm]. *Geschichte der Preussischen Haupt-Bibelgesellschaft in ihrem ersten Halbjahrhundert 1814–1864*. Zur Jubel-Feier auf Veranstaltung der Direktion verfasst von Wilhelm Thilo [...], Berlin, 1864. Verlag der Preussischen Haupt-Bibelgesellschaft, p. 270.

1818 m. rudenį. Sembritzkis pažymi, kad ji buvo įsteigta lapkričio 23 dieną, vadinasi, praėjus mažiau nei penkiems mėnesiams nuo Pinkertono vizito. Į jos veiklą įsiliejo septyni nariai²². Vadinasi, Rhenius stovėjo prie draugijos ištakų, buvo vienas iš draugijos steigimo iniciatorių uostamiestyje.

„AŠ STENGIUOSI SAVO KAIMYNYSTĖJE PASĖTI
NORS TRUPUTĮ GEROS SĖKLOS – RAŠTŲ
PAVIDALU“: WILHELMAS ANDRĖJUS RHENIUS

Būdamas Biblijos draugijos Klaipėdos mieste patikėtiniu, Rhenius greta darbavosi ir Prūsijos Religinų raštų draugijos filialo Klaipėdoje labai. Britų draugijos leidinyje „Proceedings of the first twenty years of the Religious Tract Society“ (London, 1820), skirtame tarptautinės organizacijos dvidešimties metų gyvavimo sukakčiai paminėti, išspausdinti du informatyvūs Rheniaus ataskaitiniai laišakai (1818 m. sausio 23 dienos ir tų pačių metų birželio 27 dienos)²³, adresuoti tarptautinei Londono organizacijai. Laiškuose Rhenius pateikė nemažai įdomių detalių, kurios apibūdino vykdomą Klaipėdos filialo veiklą, jos pobūdį, tačiau laiško turiniu jis labiau atkreipė dėmesį į draugijos pasiektus rezultatus. 1818 m. sausio 23 dienos laiške pasakojama apie įspūdingu, 4 000 egzempliorių tiražu Tilžėje išėjusį trumpų pamokslų knygelės „The Warning Voice“ lietuvišką vertimą.

Rhenius pietistams būdingais iškalbos elementais, analogijos pavyzdžiu pradeda 1818 m. sausio 23 dienos laišką – religinių knygelėlių atsiradimą Prūsijos Lietuvoje prilyginęs sėklai, kuri nukrito geroje žemėje. Toliau laiške rašoma, kad anglų autorių knygeles išvertė keli dvasininkai Lietuvoje, supratę religinių raštų svarbą. Laiške užsimenama ir apie iškilusius sunkumus leidybos pradžioje, lėšų stygių. Esą jis pasinaudojęs jaunystės laikų bičiulio, Mozūrijos grafo Karlo Ludwigo Alexandro Dohnos von Schlodieno (Karl Ludwig Alexander Dohna von Schlodien, 1758–1838) siūsta parama (nurodyti 6 Frydricho taleriai (arba kita valiuta – apie 5 svarus)), kuri buvo palydėta šiais grafo žodžiais:

22 ZEMBRICKIS, Johanas. *Klaipėda XIX amžiuje. Klaipėdos istorija*, t. 2, p. 107.

23 [RHENIUS, Wilhelm Andreas]. From the Hon. W. A. Rhenius of Bachman, near Memel. January 23d, 1818, *Proceedings of the first twenty years of the Religious Tract Society; being a compendium of its reports, and extracts from the appendices*. [...] London: printed for the Society by Benjamin Bensley, [...]. 1820, p. 394–395. Laiško perrašas ir vertimas į lietuvių kalbą: STRUNGYTĖ-LIUGIENĖ, Inga. Wilhelmo Andrėjaus Rheniaus laišakai (1818) iš Bachmano dvaro prie Klaipėdos Religinų raštų draugijai Londone. *Knygotyra*, 2021, t. 76, p. 294–302.

Into your hands I commit my inclosed mite in gold; that you may employ it profitably, apply to our dear Lord for advice, and he is sure to give you the best²⁴.

(Vertimas) Į tavo rankas aš atiduodu šį kapšą su mano kukliu įnašu; kad galėtum pelningai jį panaudoti, kreipkis į mūsų brangųjį Viešpatį patarimo ir jis tikrai duos jums kas geriausia.

Laiško pabaigoje jis dar kartą maloniai kreipiasi į tarptautinę organizaciją ir prašo suteikti finansinę paramą kitų knygelių leidybai lietuvių kalba:

The noble British and Foreign Bible Society have already magnanimously assisted the printing of the Lithuanian Bible; and if it were not too intruding, I might express a wish, that the Lord would incline the hearts of the Religious Tract Society to grant our Society some small Tracts²⁵.

(Vertimas) Taurioji Didžiosios Britanijos ir užsienio šalių Biblijos draugija jau kilniaširdiškai pagelbėjo spausdinant lietuvišką Bibliją; ir jei tai nebūtų perdėtas kišimasis, galėčiau išreikšti norą, kad Viešpats palenktų Religinų raštų draugijos [narių] širdis duoti mūsų draugijai lėšų kelioms knygėlėms.

Po pusės metų tarptautinę draugiją pasiekė kitas Rheniaus laiškas. Jo siųstame 1818 m. birželio 27 dienos laiške išryškėja keli svarbūs faktai. Rhenius pamini, kad knygelė „Szešolika trumpi Kalbesei“ (originalus pavadinimas „Sixteen short Sermons“) jau išversta iš anglų į lietuvių kalbą ir bus spausdinama už Londono Religinų raštų draugijos tam skirtą finansinę paramą. Vertėjų pavardės laiške nenurodytos, tik pažymima, kad vertimo darbą atliko *garbieji dvasininkai* (angl. *Reverend Clergymen*). Verčiant tekstus dalyvavo ir kunigo žmona.

Iš šio laiško turinio galima atsekti vertimų chronologiją. Aiškėja, kad iki 1818 m. iš anglų į lietuvių kalbą buvo išverstos trys draugijos finansuotos religinės knygelės: dvi iš jų yra atspausdintos ir jau platinamos, trečia dar tik išversta. Ją ketinama išleisti už draugijos šiam tikslui numatytas lėšas. Knygelės

24 [RHENIUS, Wilhelm Andreas]. From the Hon. W. A. Rhenius of Bachman, near Memel. January 23d, 1818, *Proceedings of the first twenty years of the Religious Tract Society; being a compendium of its reports, and extracts from the appendices*. [...] London: printed for the Society by Benjamin Bensley, [...]. 1820, p. 394. Laiško perrašas ir vertimas į lietuvių kalbą: STRUNGYTĖ-LIUGIENĖ, Inga. Wilhelmo Andrėjaus Rheniaus laišškai (1818) iš Bachmano dvaro prie Klaipėdos Religinų raštų draugijai Londone. *Knygotyra*, 2021, t. 76, p. 294–302.

25 Ten pat.

verstos tokia tvarka: pirmoji – „The Warning Voice“ („Graudénimo Balsas“; apie šį ir kitus vertimus žr. toliau), antroji – „Extract from the book for Sundays“ (?) ir trečioji – „Sixteen short Sermons“ („Szešiolika trumpi Kalbesei“). Kokiu tiražu buvo išleistas vertimas knygelės „Extract from the book for Sundays“ ir koks planuojamas „Sixteen short Sermons“ vertimo tiražas, pranešime neužsimenama. Rhenius laiške užsimena ir apie sentimentalias knygelių sutiktuves Prūsijos Lietuvoje. Emocingas atsiliepimas, dažnai nušviečiant konkretų atvejį (kartais paminint ir konkrečius žmones, jų vardus), atsiveria ir kitų Londono draugijos patikėtinių laiškuose.

I shall now shortly state to you what reception these small pieces have met with in

Lithuania. On a journey of about two leagues I distributed some among the people I met on the road. I observed two women reading in a small book – tears trickled softly down their cheeks; and I found that it was THE WARNING VOICE they were perusing. This is the first Tract that has been printed in Lithuania.²⁶

(Vertimas) Aš turėčiau dabar trumpai aprašyti jums, kaip šie kūrinių buvo priimti

Lietuvoje. Nukeliavęs maždaug dvi lygas²⁷ aš išdalijau keletą [knygelių] kelyje sutiktiems žmonėms. Aš pastebėjau dvi moteris, skaitančias mažą knygelę – jų skruostais švelniai riedėjo ašaros; ir aš supratau, kad tai, ką jos skaitė, buvo GRAUDENIMO BALSAS. Tai pirmoji knyga, kuri buvo paskelbta Lietuvoje.

Atgarsiai apie Tilžėje gan dideliu tiražu paskelbtą „The Warning Voice“ lietuvišką vertimą per britiškąsias draugijos spaudą pasiekė ir draugijos padalinius už Atlanto. Žinia pasidalyta ir Niujorko religinių raštų draugijos kasmetiniame pranešime „The seventh annual report of the New York Religious Tract Society“ (1819). Trumpos žinutės pranešėjas buvo Rhenius, čia vadinamas dvarininku, gyvenančiu Bachmane prie Klaipėdos, kuris Londono Religinių raštų draugijos komitetui pranešęs, kad dvasininkai rengiasi išversti keletą draugijos raštų savo parapijiečiams. Pažymima, kad knygos publikuojamos švietimo tikslais. Jau 4 000 egzempliorių tiražu išleistas knygelės „The Warning Voice“ vertimas į lietuvių kalbą, kurio leidybai Londono draugija skyrė 10 svarų sumą.

26 [RHENIUS, Wilhelm Andreas]. From Mr. Rhenius, of Bachman, near Memel. June 27th, 1818, *Proceedings of the first twenty years of the Religious Tract Society; being a compendium of its reports, and extracts from the appendices*, p. 444–445.

27 Viena lyga – tai atstumas, lygus maždaug 4,8 km.

From the nobleman residing at Bachman, near Memel, your Committee have been informed, that several Tracts of this Society are about to be translated into the Lithuanian language, by some of the clergy, for the instruction of their parishioners; 4 000 copies of *The Warning Voice* having been already published at Tilsit, in aid of which your Committee have voted the sum of £10²⁸.

(*Vertimas*) Dvarininko, gyvenančio Bachmane netoli Klaipėdos, jūsų Komitetas buvo informuotas, kad keletą šios draugijos raštų kai kurie dvasininkai rengiasi išversti į lietuvių kalbą parapijiečiams šviesti; 4 000 egzempliorių *Graudėnimo balsas* jau yra išspausdinta Tilžėje, o už tai jūsų Komitetas balsų dauguma skyrė 10 svarų sumą.

Iš to, kaip plačiai pasidalyta naujienomis apie Londono draugijos paramą religinių knygelių leidybai lietuvių kalba, galima svarstyti, kad šias žinias draugijos padaliniai laikė svarbiomis paskleisti ir išviešinti.

DRAUGIJOS KNYGELIŲ APŽVALGA

Religinės knygelės yra nesudėtingo, lengvai suvokiamo turinio ir gana paprastos stilistinės raiškos. Jos skirtos plačiosios auditorijos poreikiams tenkinti. 20 puslapių teturintis vertimas „Graudėnimo Balsas“²⁹, kaip ir anglišką jo atitikmuo „The Warning Voice“³⁰, yra tos pačios struktūros: sudarytas iš nedidelės prakalbos ir 5 trumpų pamokslų³¹. Kūrinio autorius yra nežinomas. Apie jį neužsimenama nei angliškame originale, nei lietuviškame jo vertime. Knygelė skirta žmonėms, kurie savarankiškai ieško išganymo per Jėzų Kristų. Knygelės spausdinimo darbai buvo patikėti naujai, prieš dvejus metus Tilžėje pradėjusiai veiklą spaustuvei. Vertimą ėmė spausdinti Tilžės spaudos pradininkas, Kopenhagos spaustuvinių auklėtinis Johannas Heinrichas Postas³²,

28 *The seventh annual report of the New York Religious Tract Society, with extracts of correspondence, and a list of subscribers.* [...] New York: printed by J. Seymour, 49 John-street. 1819, p. 45.

29 Dėkoju Vilniaus universiteto Filologijos fakulteto asistentei dr. Ernestai Kazakėnaitei už galimybę pasinaudoti Rygos bibliotekoje saugomo egzemplioriaus kopijomis.

30 Remtasi britiškosios draugijos filialo Amerikoje išleistu leidiniu: [Anonymus]. *The Warning Voice. Tracts of the American Tract Society.* General series. Vol. 1. Printed by the American Tract Society.

31 Žodžiu *pamokslai* vertime įvardytos mažosios veikalo dalys, plg. [Anonymus]. *Graudėnimo Balsas.* [Tilžė, Johanno Heinricho Posto spaustuve] 1818, p. [3].

32 Apie Postų dinastijos spaustuvės veiklos pobūdį, techninę bazę, profesinį spaustuvinių pasirengimą išsamiai rašė Domas Kaunas knygoje *Mažosios Lietuvos knyga: lietuviškos knygos raida 1547–1940*, p. 207, 270, 281, 292.

turėjęs nemenkas lietuviškų spaudmenų atsargas, išleidęs, įrišęs ir pardavęs ne vieną lietuvišką knygą³³. Tai, kad knygelė buvo išspausdinta Posto, galima nustatyti iš to, kad tuo laikotarpiu mieste buvo vienintelė veikianti spaustuvė. „Graudénimo Balsas“, matyt, buvęs nemenkas Posto užsakymas, turėjęs jam atnešti ir nemažai pelno. Iš anglų kalbos versta knygelė buvo parengta pagal naujoviškus, supaprastintus knygos apipavidalinimo principus – ji neturi anotaciją primenančios išsamios antraštės, kuriomis pasižymėjo XVIII–XIX amžiaus Prūsijos Lietuvoje dvasinio elito parengtos religinio turinio knygos. Galima samprotauti, kad principas antraštėje pateikti trumpą pavadinimą yra perimtas iš angliakalbių leidinių. Lietuviško vertimo antraštė įforminta suteikiant lakonišką pavadinimą ir nurodant tik spausdinimo metus: „Graudénimo Balsas. 1818“. Reiktų pasakyti, kad aptariamojo laikotarpio britų knygelės nepasižymėjo aukšta poligrafine kokybe, buvo nedidelės meninės vertės, paprastai spausdinamos ant nebrangaus popieriaus. Šios knygelės atspindėjo masinės spaudos produkcijos tendencijas Didžiojoje Britanijoje.

Knygelė registruota Lietuvos nacionalinės bibliografijos leidiniuose. Čia nurodyti du egzemplioriai, saugomi užsienio bibliotekose: Latvijos mokslų akademijos bibliotekoje Rygoje (šifras: D6 5787) ir Sankt Peterburge Rusijos nacionalinės bibliotekos³⁴ fonduose (šifras: ЛИТОВ. 2-10184)³⁵. Išleidimo vieta ir spaustuvė bibliografijos sudarytojų buvo spėjama. Jau minėtas Rheniaus 1818 m. sausio mėnesio laiškas suteikė svarbios informacijos apie šį leidinį: visų pirma, kad jis buvo išleistas Tilžėje, visų antra, nurodytas tikslus tiražo skaičius – 4 000 egzempliorių.

Knygelę „Šešiolika trumpi Kalbesei“ sudaro 39 sunumeruoti puslapiai; ji susideda iš 16 trumpų pamokslų. Tiek angliškoje knygelėje „Sixteen short Sermons“³⁶, tiek lietuviškame vertime kiekviena dalis pradedama citata iš Biblijos. Kūrinyje aptariama 10 Dievo įsakymų, detaliau išskleidžiama mirties

33 Jo spaustuvėje buvo paskelbtos tarp surinkimininkų plitusios knygos: Johanno Arndto *Rojaus darželis* (1816), taip pat sulaukęs didelio pasisekimo neoficialus giesmynas *Visokios naujos giesmės arba evangeliški psalmai* (1817).

34 Buvusi Valstybinė viešoji Saltykovo-Ščedrino biblioteka.

35 Plg. *Lietuvos TSR bibliografija. Serija A: Knygos lietuvių kalba*, t. 1: 1547–1861. Vilnius, 1969, įrašo Nr. 863a, p. 300–301; *Lietuvos bibliografija. Serija A: Knygos lietuvių kalba*, t. 1: 1547–1861 (Papildymai). Vilnius, 1990, įrašo Nr. 863a, p. 56.

36 Lietuviškas vertimas palygintas su veikalu: [BIDDULPH, Tregenna Thomas]. Sixteen short Sermons. [STODDARD, Solomon]. *A guide to Christ, or, The way of directing souls that are under the works of conversion. Compiled for the help of young ministers, and may be serviceable to private Christians, who are enquiring the way to Zion.* By Solomon Stoddard A. M. formerly pastor of the church in Northampton. [...] to which is added, Sixteen short Sermons, by clergyman of Church of England. Northampton: printed by Andrew Wright – 1816, p. [125]–153.

samprata, pateikiamas pabudinto nusidėjėlio (*Pabuddinto Griekininko*) išaiškinimas, nupasakojama, kaip kiekvienam tikinčiajam praktiškai siekti atsivertimo (*prisiwertimo*). Pamokslų autoriumi laikomas britas Thomas Tregenna Biddulphas (Thomas Tregenna Biddulph, 1763–1838)³⁷, Bristolio Šventojo Jokūbo bažnyčios (*St. James*) kunigas. Greta doktrininės ir praktinės teologijos veikalų Tregenna Biddulphas parašė keletą pamokslų, poleminių traktatų. Jo kūrybą skelbė Londono Religinų raštų draugija. Pamokslai buvo verčiami į Europos, Azijos šalių kalbas.

Knygelė „Szešolika trumpi Kalbesei“ registruota „Lietuvos bibliografijoje“ (1969) ir jos „Papildymuose“ (1990), kur nurodyti du egzemplioriai: Sankt Peterburge Rusijos nacionalinėje bibliotekoje (šifras: ЛИТОВ. 2-3801) ir privačioje Domo Kauno bibliotekoje Vilniuje³⁸. Knygelė lietuvių kalba buvo išspausdinta Tilžėje 1820 m., vadinasi, praėjus porai metų po to, kai buvo atlikti vertimo darbai, apie kuriuos užsimena Rhenius 1818 m. birželio mėnesio laiške Londono Religinų raštų draugijai.

VERTIMŲ SKLAIDA

Londono Religinų raštų draugijos finansuotais leidiniais domėjosi Karaliaučiaus Biblijos draugijos narys, profesorius Martynas Liudvikas Rėza (Martin Ludwig Rhesa, 1776–1840). Jis savo asmeninėje bibliotekoje turėjo mažiausiai vieną iš anglų į lietuvių kalbą verstą knygelę. Apie tai galima spręsti iš Rėzos asmeninės bibliotekos katalogo „Catalog der Bibliothek des verstorb. Consistorialrahts und Prof. Dr. Rhesa“ (Königsberg, 1841). Katalogo skiltyje „Vermischte Schriften“ („Įvairūs raštai“) 1663 numeriu pažymėtoje pozicijoje yra nurodyti net 6 egzemplioriai veikalo „Szešolika trumpi Kalbesei“ (1820): *Sechzehn kurze Erzählungen z. Wege d. Heils (litth.). Tilsit, [1]820, geh. 6 Exemplare*³⁹.

37 Thomas Tregenna Biddulphas imatrikuluotas 1780 m. į Karalienės koledžą (*Queen's college*) Oksforde, kur gavo bakalauro ir magistro laipsnius. 1785-aisiais ordinuotas kunigu. 1793 m. kunigo pareigas ėjo Bengeworte (*Bengeworth*) Vorčesteršyre, vėliau paskirtas į Bristolį Šventojo Jokūbo bažnyčią, kur kunigavo beveik keturis dešimtmečius (1799–1838) iki savo mirties. *Dictionary of national biography. Edited by Leslie Stephen*. Vol. 5, New York, Macmillan and Co. London: Smith, Elder&co, p. 17.

38 *Lietuvos TSR bibliografija. Serija A: Knygos lietuvių kalba*, t. 1: 1547–1861. Vilnius, 1969, įrašo Nr. 1095, p. 385; *Lietuvos bibliografija. Serija A: Knygos lietuvių kalba*, t. 1: 1547–1861 (Papildymai). Vilnius, 1990, įrašo Nr. 1095, p. 67. Atliekant tyrimą remtasi LMA Vrublevskių bibliotekoje saugomo Rusijos nacionalinės bibliotekos (?) egzemplioriaus kserokopija (šifras: LK-19/885).

39 Rėzos asmeninės bibliotekos katalogo faksimilės paskelbtos knygoje: RĖZA, Martynas

Svarbu pažymėti ir tai, kad Rėza tų pačių 1818-ųjų pavasarį pasirūpino, kad ką tik pasirodęs „Graudėnimo Balsas“ ir kita nedidelės apimties religinio turinio knygelė „Nedel-Dienos knygelės“ (abi išleistos 1818) būtų išsiųstos į Jeną geram bičiuliui, filologui Abrahamui Jakobui Penzeliui. Lieka neatsakytas klausimas, ar „Nedel-Dienos knygelės“, kurias Rėza adresavo Penzeliui, negalėtų būti Rheniaus laiške (1818 m. birželio mėnesio) minimos antros Londono draugijos lėšomis finansuotos knygelės „Extract from the book for Sundays“ vertimas? Tikėtina, kad į šį klausimą bus galima atsakyti ateityje suradus anglišką veikalą ir jį palyginus su lietuvišku spaudiniu. Reiktų atkreipti dėmesį, kad Penzelis, gavęs siuntinius, savo ranka tiek vienoje, tiek kitoje knygelėje paliko vokiškus įrašus⁴⁰. Knygelės „Graudėnimo Balsas“ kitoje viršelio pusėje, priešlapyje užrašė: *Stimme der Warnung. V[erfasser]. Ostermejer, Prediger zu Kalleninken, und Sohn des Predigers in Plibischkem, der ehemals mein Lehrer im Litthauischen war.* Kalninkų kunigas, kurį čia mini Penzelis savo įrašė, yra Natanelis Frydrichas Ostermejeris (Nataniel Friedrich Ostermeyer) – jo mokytojo, lietuvių kalbos teisių gynėjo Zygfrido Ostermejerio (Siegfried Ostermeyer, 1759–1821) sūnus ir Gotfrydo Ostermejerio (Gottfried Ostermeyer, 1716–1800), kuris daug nuveikė lietuviškos raštijos baruose, anūkas⁴¹. Knygelėje paliktas įrašas Lietuvos bibliografijos sudarytojams ir raštijos tyrėjams leido samprotauti, kad Natanelis Frydrichas Ostermejeris galėtų būti „Graudėnimo Balso“ autorius⁴². Tačiau Rheniaus 1818 m. sausio mėnesio laiškas atskleidžia ką kita – veikalas ne originalus, tačiau išverstas iš anglų kalbos. Yra pagrindo spėti Kalninkų kunigą buvus (kaip Rhenius viename laiške rašo) vienu iš *garbiųjų dvasininkų*, kuris dalyvavo verčiant knygeles parapijiečiams šviesti. Spėjimą galima argumentuoti tuo, kad Ostermejeris buvo surinkimininkų judėjimo šalininkas,

Liudvikas. *Raštai, t. 1. Filologija: lietuviškos Biblijos rengimas*, sudarytoja ir vertėja Liucija Citavičiūtė. Vilnius: Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas, 2011.

⁴⁰ Išsamiai rankraštiniai įrašai knygelėse aptarti straipsnyje: KAZAKĖNAITĖ, Ernesta. Rygoje saugomos Abrahamui Jakobui Penzeliui siųstos knygos. *Knygotyra*, 2019, t. 72, p. 166–182.

⁴¹ Natanelis Frydrichas Ostermejeris, baigęs teologijos studijas Karaliaučiaus universitete, pasirinko kunigystę. Dirbo precentoriumi Kintuose, Kretingalėje, o 1815 m. ordinuotas kunigu ir paskirtas į Kalninkų parapiją. Ostermejeris palaikė misijų kituose kraštuose veiklą. Nuo 1823 m. sudarė ir redagavo Karaliaučiaus misijų draugijos leidžiamą žurnalą „Nusidavimai apie evangelijos praplatinimą tarp žydų ir pagonių“. Leidinyje buvo spausdinami Karaliaučiaus misijų draugijos pranešimai apie misionierių veiklą Afrikos ir Azijos šalyse. KAUNAS, Domas. *Knygos dalia*. Vilnius: Pradai, 1999, p. 71.

⁴² Plg. *Lietuvos TSR bibliografija. Serija A: Knygos lietuvių kalba*, t. 1: 1547–1861. Vilnius, 1969, įrašo Nr. 863a, p. 300–301; KAZAKĖNAITĖ, Ernesta. Rygoje saugomos Abrahamui Jakobui Penzeliui siųstos knygos, p. 173–175.

pozityviai vertino religinį atgimimą Prūsijos Lietuvoje. Kaip matysime toliau, ryšių su surinkimininkais turėjo ir jo brolis.

Lietuviškus tarptautinės organizacijos globojamus vertimus padėjo realizuoti kitas Ostermejerių dinastijos atstovas – Natanelio brolis Gilijos kunigas Gotfrydas Lebrechtas Ostermejeris (Gottfried Lebrecht Ostermeyer, 1786–1855). Jis darbavosi platinant knygeles tarp religinio judėjimo – surinkimų dalyvių. Tokios žinios apie Gilijos kunigą pasiekė Labguvos superintendantą Johanną Ephraimą Reichelį, kuris jomis pasidalijo su Karališkąja Konsistorija. Minėtoje 1823 m. Karaliaučiaus Konsistorijos ataskaitoje apie už Bažnyčios ribų veikusias draugijas rašoma:

Gilijos kunigas *Ostermeyer* Labguvos superintendantui *Reicheliui* raštiškai pranešė, kad maldininkai yra ramūs, dievobaimingi, labdaringi krikščionys, klusnūs pavaldiniai, kovoja su girtuoklyste (degtinės vartojimu) ir kitomis ydomis, itin uoliai lanko bažnyčią ir dalyvauja Šventojoje Vakarienėje, o savo vaikus auklėja Viešpačiui, drausmingai ir griežtai išpėdami.

Tačiau superintendantas *Reichel* karališką valdžią informavo, kad *Ostermeyer*, nors ir nėra maldininkų vyriausiasis savo parapijoje, tačiau proteguoja jų susirinkimus ir jų veiklą; taip pat kad jis renka aukas ir **platina *Tractaten-Verein* draugijos raštus**.⁴³

Vadinasi, britiškosios draugijos knygelių vertimai padedant evangelikų liuteronų kunigams plito už Bažnyčios ribų, jų įsigydavo surinkimų maldininkai. Galima svarstyti, kad XIX a. pirmojoje pusėje vertimais iš anglų kalbos buvo papildytas ir atnaujintas surinkimininkams skirtos literatūros repertuaras.

Aptariant šias religines knygeles, negalima iš akių išleisti vieno įdomaus aptariamojo laikotarpio kultūrinio reiškinio. Anglų religinės literatūros vertimų atsiradimas sutapo su anglosaksiškos kultūros, stiliaus, švietimo programų, anglų kalbos susidomėjimu Klaipėdos krašte. Apie visuomenės susižavėjimą „angliškais dalykais“, anglų kultūros įtaką užsimena Johannas Sembritzkis: „Mokytojai mokė pagal anglų programas, vyravo angliškos mados ir valgymo papročiai.“⁴⁴ Net vaikai buvo krikštijami angliškais vardais. Anglų kultūra ypač veikė aukštuomenės intelektualinį švietimą⁴⁵. Sembritzkio teigimu, prie to prisidėjo ekonominiai miesto interesai – laivyba, prekybiniai ryšiai su Didžiąja

43 BARASA, Darius. Karaliaučiaus konsistorijos ataskaita apie Karaliaučiaus ir Gumbinės apygardose už Bažnyčios ribų veikusias religines draugijas (1823), p. 311.

44 ZEMBRICKIS, Johanas. *Klaipėdos apskrities istorija*, t. 3, p. 220–221.

45 Žr. ZEMBRICKIS, Johanas. *Klaipėda XIX amžiuje. Klaipėdos istorija*, t. 2, p. 124–125 ir ten cituojamą literatūrą.

Britanija. Klaipėdoje įsikurdavo pasiturinčios anglų šeimos, o vietos pirklų vaikai buvo siunčiami siekti mokslo į Didžiąją Britaniją⁴⁶. Matyt, šios aplinkybės iš dalies padės atsakyti į klausimą, kodėl Religinių raštų draugijai buvo pasirinktas Klaipėdos miestas. Knygelėms atsirasti buvo parankios sąlygos, palankus kultūrinis to meto fonas. Kita vertus, Klaipėdos apylinkėse plėtėsi surinkiminių judėjimas, kurio dalyvių skaičius ypač antrajame ir trečiajame XIX a. dešimtmečiuose reikšmingai augo. Vertimai iš anglų kalbos turėjo garantuotą ir paklausią auditoriją, valstiečius, amatininkus, kurie ir tapo knygelių pirkėjais ir aktyviais šios religinės literatūros skaitytojais.

Pabaigoje reiktų pasakyti, kad Londono Religinių raštų draugijos globojamų vertimų paieškos kelionė šiuo straipsniu nesibaigia. Ateityje būtų galima ją tęsti, toliau plėtoti naujus tyrimus ir spręsti šiame darbe iškeltus klausimus.

Išvados

XIX a. pirmojoje pusėje Klaipėdoje, kaip manoma, veikė Religinių raštų draugija, kuri rūpinosi anglų religinių knygelių vertimo, spaudos ir platinimo darbais. Ši draugija buvo pavaldi Prūsijos Religinių raštų draugijai (angl. *Prussian Religious Tract Society*), kurią 1814 metais Berlyne savo pastangomis įsteigė škotų misionierius, Londono Religinių raštų draugijos agentas Robertas Pinkertonas (Robert Pinkerton, 1780–1859). Nustatyta, kad Klaipėdos filiale darbuosė Bachmano dvaro prie Klaipėdos inspektorius, Moravijos Bažnyčios sekėjas, surinkimų vadovas Wilhelmas Andrėjus Rhenius. Rhenius palaikė ryšius su tarptautine, tarpkonfesinio pobūdžio organizacija – Londono Religinių raštų draugija. Draugijai siūsdavo korespondenciją, informuodavo, kaip klostosi anglų religinių knygelių vertimo į lietuvių kalbą darbai, pasidalydavo naujienomis apie leidybą, išpūdžiais, kaip knygelės buvusios priimtose vietose skaitytojų. Bachmano dvaro inspektorius Klaipėdos filiale dirbo „korespondentu“ ir knygų platintoju, o vertimo darbus atliko lietuvių kalbą mokantys kunigai ir vieno nepaminėto kunigo žmona. Korespondencija atskleidė, kad Rhenius Klaipėdoje reiškėsi kaip visuomenininkas ir švietėjas. Greta išpareigojimų Religinių raštų draugijai Rhenius darbuosė ir Biblijos draugijos baruose, buvo vienas iš jos iniciatorių Klaipėdos mieste.

46 ZEMBRICKIS, Johanas. *Klaipėdos apskrities istorija*, t. 3, p. 221. Kaip sklėdėsi angliškos kultūros įtaka Klaipėdoje ir kaip prisiminimuose ją reflektavo svetimšaliai, aprašoma darbe: VAREIKIS, Vygtantas. *Zwischen Ost und West: Klaipėda ir Klaipėdos kraštas keliautojų ir svetimšalių akimis XVIII–XIX amžiais. Klaipėda Europos istorijos kontekstuose*: straipsnių rinkinys, sudarytojas ir mokslinis redaktorius Vasilijus Safronovas. Klaipėda: Klaipėdos universiteto leidykla, 2013, p. 116–117.

Remiantis Rheniaus korespondencijoje pateikta informacija, buvo identifikuoti du vertimai į lietuvių kalbą iš trijų laiškuose minimų. Nustatyta, kad iš anglų kalbos buvo išversta knygelė „The Warning Voice“. Jos lietuviškas vertimas „Graudénimo Balsas“ išėjo Tilžėje 1818 m. 4 000 egzempliorių tiražu. Tikėtina, kad leidėjas buvo Johanna Heinrichas Postas, tuo metu vienintelis mieste turėjęs veikiančią spaustuvę. Kita britų organizacijos globojama knygelė – Bristolio Šventojo Jokūbo bažnyčios kunigo Thomo Tregennos Biddulpho (Thomas Tregenna Biddulph, 1763–1838) pamokslų rinkinėlis „Sixteen short Sermons“. Jos vertimas „Szešolika trumpi Kalbesei“ pasirodė 1820 m. toje pačioje Tilžės spaustuvėje. Trečios knygelės „Extract from the book for Sundays“, apie kurią užsimena Rhenius 1818 m. vasarą Londono draugijai rašytame laiške, rasti nepavyko.

Vertimų platinimu krašte užsiėmė ir kai kurie Bažnyčios atstovai. Tarp maldininkų, religinio surinkimininkų sąjūdžio dalyvių knygeles platino Gilijos kunigas Gotfrydas Lebrechtas Ostermejeris (Gottfried Lebrecht Ostermeyer, 1786–1855), garsios Ostermejerių giminės palikuonis. Vadinasi, verstinę anglų literatūrą skaitė mažiau išsilavinę žmonės, lietuvių valstiečiai, amatininkai, kurie aktyviai reikšėsi tuo metu krašte besiplečiančiame surinkimininkų judėjime.

Literatūra ir šaltiniai

- [Anonimas]. *Graudénimo Balsas*. [Tilžė, Johanno Heinricho Posto spaustuvė] 1818.
- [Anonimas]. *Nedel-Dienos knygeles, Krikszsžoniems surašytos. Jr šiokiomis Dienomis naudingay skaitytinos*. Pirma Dalis. 1818.
- [Anonimus]. *The Warning Voice. Tracts of the American Tract Society*. General series. Vol. 1. Printed by the American Tract Society.
- BARASA, Darius. Karaliaučiaus konsistorijos ataskaita apie Karaliaučiaus ir Gumbinės apygardose už Bažnyčios ribų veikusias religines draugijas (1823). *Senoji Lietuvos literatūra. Pietizmo idėjos ir surinkimininkų raštija Prūsijos Lietuvoje*, 2018, Nr. 46, p. 253–319.
- BARASA, Darius. Maldininkai Prūsijos Lietuvoje: masiškumas, išplitimas ir įvaizdis XIX a. 3 dešimtmetyje. *Senoji Lietuvos literatūra. Pietizmo idėjos ir surinkimininkų raštija Prūsijos Lietuvoje*, 2018, Nr. 46, p. 140–169.
- [BIDDULPH, Tregenna Thomas]. Sixteen short Sermons. [STODDARD, Solomon]. *A guide to Christ, or, The way of directing souls that are under the works of conversion. Compiled for the help of young ministers, and may be serviceable to private Christians, who are enquiring the way to Zion*. By Solomon Stoddard A. M. formerly pastor of the church in Northampton. [...] to which is added, Sixteen short Sermons, by clergyman of Church of England. Northampton: printed by Andrew Wright – 1816, p. [125]–153.
- [BIDDULPH, Tregenna Thomas]. *Szešolika trumpi Kalbesei apie Jšganimo Kėlą, wissiemis Griešniems ant Naudòs surašyti*. Tilžėje, Mette 1820 drukawoti.
- Dictionary of national biography*. Edited by Leslie Stephen. Vol. 5, New York, Macmillan and Co. London: Smith, Elder&Co.

9. FYFE, Aileen. A short history of the Religious Tract Society. In BUTTS, Dennis, GARRETT, Pat (eds.). *From the Dairyman's Daughter to Worrals of the WAAF: the Religious Tract Society, Lutterworth Press and Children's Literature*. Cambridge: Lutterworth Press, 2006, p. 13–35.
10. FYFE, Aileen. *Science and Salvations: Evangelical Popular Science Publishing in Victorian Britain*. Chicago and London: The University of Chicago Press, 2004.
11. [GAIGALAITIS, Vilius]. *Evangeliški Surinkimai Lietuvoje. Ištyrinėjimai apie jų Pradžią, Augimą bey dabartinį Buvį*. Sutaisė Kunigas Dr. W. Gaigalatis, Priekulė, 1905.
12. HAMILTON, Cynthia S. Spreading the Word: The American Tract Society, „The Dairyman's Daughter“, and Mass Publishing. *Book History*, 2011, vol. 14, p. 25–57.
13. [JONES, William]. *The jubilee memorial of the Religious Tract Society: containing a record of its origin, proceedings, and results, A. D. 1799 to A. D. 1849* by William Jones, corresponding secretary. London: The Religious Tract Society, 1850.
14. KAUNAS, Domas. *Knygos dalia*. Vilnius: Pradai, 1999.
15. KAUNAS, Domas. *Mazosios Lietuvos knyga: lietuviškos knygos raida 1547–1940*. Vilnius: Baltos lankos, 1996.
16. KAZAKĖNAITĖ, Ernesta. Rygoje saugomos Abrahamui Jakobui Penzeliui siųstos knygos. *Knygotyra*, 2019, t. 72, p. 166–182.
17. *Lietuvos bibliografija. Serija A: Knygos lietuvių kalba, t. 1: 1547–1861* (Papildymai). Vilnius, 1990.
18. *Lietuvos TSR bibliografija. Serija A: Knygos lietuvių kalba, t. 1: 1547–1861*. Vilnius, 1969.
19. [PATERSON, John]. *The Book for every land: Reminiscences of labour and adventure in the Work of Bible Circulation in the North of Europe and in Russia*. By the late John Paterson, D. D. edited, with a prefatory memoir, by William Lindsay Alexander, D. D., F. S. A. S. London: John Snow, 35, Paternoster Row. 1858.
20. RĖZA, Martynas Liudvikas. *Raštai, t. 1. Filologija: lietuviškos Biblijos rengimas*, sudarytoja ir vertėja Liucija Citavičiūtė. Vilnius: Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas, 2011.
21. [RHENIUS, Carl Gottlieb Ewald]. *Memoir of the Rev. C. T. E. Rhenius, comprising extracts from his journal and correspondence, with details of missionary proceedings in South India*. By his son. London: James Nisbet and Co. Berners Street; and John Johnstone, Edinburgh. 1841.
22. [RHENIUS, Wilhelm Andreas]. From Mr. Rhenius, of Bachman, near Memel. June 27th, 1818. *Proceedings of the first twenty years of the Religious Tract Society; being a compendium of its reports, and extracts from the appendices*. [...] London: printed for the Society by Benjamin Bensley, [...]. 1820, p. 444–445.
23. [RHENIUS, Wilhelm Andreas]. From the Hon. W. A. Rhenius of Bachman, near Memel. January 23d, 1818, *Proceedings of the first twenty years of the Religious Tract Society; being a compendium of its reports, and extracts from the appendices*. [...] London: printed for the Society by Benjamin Bensley, [...]. 1820, p. 394–395.
24. [RHENIUS, Wilhelm Andreas]. From W. A. Rhenius Esq. Bachmann, near Memel, June 10, 1816. *Summary account of the proceedings of the British & Foreign Bible Society; and of the Beneficial effects which have resulted from its institution*. By the committee of the Society. London: printed by Tilling and Hughes, Grosvenor-row, Chelsea [...]. 1816, p. 181.
25. ROBERTS, Kyle B. Locating Popular Religion in the Evangelical Tract: The Roots and Routes of „The Dairyman's Daughter“. *Early American Studies*, 2006, vol. 4, Nr. 1, p. 233–270.
26. [SEMBRITZKI, Johannes]. *Geschichte des Kreises Memel: Festgabe zum Andenken an die 34 jährige Verwaltung des Kreises durch Geheimen Reg.* – Rath Cranz. Im Auftrage des Kreisaus-

- schusses verfasst von Johannes Sembritzki, Memel 1918. Jm Verlage von Robert Schmidts Buchhandlung [...].
27. STRUNGYTĖ-LIUGIENĖ, Inga. Martyno Liudviko Rėzos lietuviška Biblija (1816) – Evangelikų liuteronų ir Moravijos bažnyčių solidarumo liudijimas. *Knygotyra*, 2018, t. 71, p. 197–209.
28. STRUNGYTĖ-LIUGIENĖ, Inga. Wilhelmo Andrėjaus Rheniaus laišakai (1818) iš Bachmano dvaro prie Klaipėdos Religinių raštų draugijai Londone⁶. *Knygotyra*, 2021, t. 76, p. 294–302.
29. *The fifteenth report of the British & Foreign Bible Society*; 1819. With an appendix, containing extracts of correspondence [...]. London: printed by Tilling and Hughes, Grosvenor-row, Cheslea, [...].
30. *The seventh annual report of the New York Religious Tract Society, with extracts of correspondence, and a list of subscribers*. [...] New York: printed by J. Seymour, 49 John-street. 1819.
31. [THILO, Wilhelm]. *Geschichte der Preussischen Haupt-Bibelgesellschaft in ihrem ersten Halbjahrhundert 1814–1864*. Zur Jubel-Feier auf Veranstaltung der Direktion verfasst von Wilhelm Thilo [...], Berlin, 1864. Verlag der Preussischen Haupt-Bibelgesellschaft.
32. VAREIKIS, Vygtantas. Zwischen Ost und West: Klaipėda ir Klaipėdos kraštas keliautojų ir svetimšalių akimis XVIII–XIX amžiais. *Klaipėda Europos istorijos kontekstuose*: straipsnių rinkinys, sudarytojas ir mokslinis redaktorius Vasilijus Safronovas. Klaipėda: Klaipėdos universiteto leidykla, 2013, p. 106–125.
33. ZEMBRICKIS, Johanas. *Klaipėda XIX amžiuje. Klaipėdos istorija*, t. 2. Vertė Romas Adomavičius ir Birutė Pamparienė-Rickenberg. Klaipėda: Libra Memelensis, 2004.
34. ZEMBRICKIS, Johanas. *Klaipėdos apskrities istorija*, t. 3. Vertė Romas Adomavičius. Klaipėda: Libra Memelensis, 2011.